

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021
LXIII. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Tringli István
A kikiáltott közgyűlés

Martí Tibor
Aragóniai Beatrix hozománya

Mihalik Béla Vilmos
A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén

Nagy Ágoston
Kisfaludy Sándor 1831-es beszéde a lengyelek ügyében

Fazekas Csaba
Az 1848-as püspöki kar politikai arculata

Csunderlik Péter
Hanák Péter és a nyugati történettudomány

Erős Vilmos
Az elkötelezett történész

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:*

<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>

A 2021-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 4. szám

TANULMÁNYOK

Tringli István A kikiáltott közgyűlés	575
Martí Tibor Aragóniai Beatrix hozománya. Újabb források Mátyás nápolyi kapcsolatainak történetéhez (1474–1476)	605
Mihalik Béla Vilmos A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén	631
Nagy Ágoston „Ezen nemes, boldogtalan Nemzetnek sorsa és helyeztetése borzasztó!” Kisfaludy Sándor 1831-es beszéde a lengyelek ügyében	671
Fazekas Csaba Szempontok az 1848-as püspöki kar politikai arculatának meghatározásához	695
Csunderlik Péter A „magyar Schorske”? Hanák Péter és a nyugati történettudomány	711
MÉRLEG	
Erős Vilmos Idolum és realitás. Az elkötelezett történész	727

SZEMPONTOK AZ 1848–AS PÜSPÖKI KAR POLITIKAI ARCULATÁNAK MEGHATÁROZÁSÁHOZ

FAZEKAS CSABA

VIEWPOINTS FOR THE CHARACTERIZATION OF THE POLITICAL IDEOLOGY OF THE HUNGARIAN BISHOPS' CONFERENCE IN 1848

The paper deals with the problem of how can one describe the political attitude of the Roman Catholic bishops in the Hungarian Revolution and War of Independence in 1848 and 1849. The so-called "bishops' conference" in the middle of the nineteenth century was a non-institutionalized but very important leading and governing circle of the Roman Catholic Church. The paper examines the potential members of the bishops' conference and tries to characterize how the high clergymen related to the new liberal Hungarian government and the events of the war until the end of the year 1848. The conclusion based on the sources is that the Roman Catholic bishops accepted the new political system but represented the position of conservative opposition.

Keywords: bishops' conference, Revolution of 1848, political ideologies, Church-state relations, conservatism

A magyar katolikus egyház 1848–1849-es történetével kapcsolatosan számos monográfia, tanulmány, forrásközlés foglalkozik, különösen az utóbbi évtizedekben született jelen terjedelmi keretek között nem is felsorolható mennyiségű szakirodalom, az alsópapság mozgalmainak elemzésétől a főpapok tevékenységén át az állam–egyház viszony megannyi kérdéséig.¹ A megközelítések igényességétől, a választott helyszíntől vagy egykori egyházi személytől függetlenül szinte mindegyikről elmondható, hogy szerzőjének meg

Fazekas Csaba, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Alkalmazott Társadalom-tudományok Intézete.

- ¹ A legtöbb római katolikus egyházmegye 1848–1849-es történetéről készültek alapos tanulmányok vagy monográfiák. Néhány példa: Zakar Péter: „*Hazám sorsa az én sorsom.*” *Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben.* Szeged, 2003.; Tamási Zsolt: *Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban.* Kolozsvár, 2007.; Molnár Ferenc: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia.* Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana I/7) stb. Legutóbb: Zakar Péter: *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában.* Bp., 2021. Ugyanez mondható el egyes főpapok forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéről, az említett és még említésre kerülő szerzők mellett lásd pl. Fazekas Csaba: Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben. *Levéltári Közlemények* 72 (2001) 113–139. A korábbi irodalomból: Horváth Szaléz: Gróf Zichy Domonkos meghurcoltatása 1848–49-ben. I–II. *Katolikus Szemle* 47 (1933) 81–96., 170–184.; Rajczai Péter: A „hazaáruló” Scitovszky. In: *Egyházak a változó világban.* Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1991. 553–557. stb.

kellett küzdenie azzal a kényes problémával, hogyan minősítse a katolikus egyház forradalom és szabadságharc alatti szerepvállalását, vagy legalább azzal, hogyan kerülheti el az állásfoglalást, tehet kísérletet tárgyilagos múltfeltárássra. Az, hogy e dilemmával még kortárs történetíróinknak is szembesülnie kell, alighanem összefügg azzal a nyomasztó hagyatékkal, hogy a 20. század egymást váltó, ideológiailag elfogult politikai rendszereiben (belső indíttatás vagy külső kényszer nyomán) a katolikus egyház 1848–1849-es szerepét vagy csak az egyik, vagy csak a másik oldalon igyekeztek felmutatni. Természetesen ez nem volt független attól a körülménytől, hogy a magyar katolikus egyház aktuális helyét az egyes politikai rendszerek hogyan próbálták meg kijelölni, vagyis mit akartak saját jelenükből a múltba visszavetítve lát(tat)ni. A mégoly alapos forrásfeltárást végző, máig is idézett történészekkel is megesett, hogy próbálták vagy kizárólag hazafiasnak, vagy ellenkezőleg: a szabadságharcot leverő bécsi udvar elvtelen szekértolójának minősíteni az események idején élt egyházi személyeket. Alábbiakban – megpróbálva kibújni az egyoldalú minősítés, besorolás kényszere alól – nem általánosságban, csak az egyház főpásztorainak közössége oldaláról kísérrelünk meg néhány szempontot megfogalmazni a teljesség igénye nélkül a kérdéssel kapcsolatban: hogyan jelölhetnénk ki a katolikus főpapok helyét koruk politikai gondolkodásának folyamatában?

A két szélső pont illusztrálására említsük meg Meszlényi Antal, illetve Andics Erzsébet tanulmányait.² Előbbi interpretálásában a nemzet és a katolikus egyház érdekei minden ponton fedték egymást, a püspökök legfeljebb meg nem értett hazafiakként jelennek meg. A Rákosi-korszak vezető történetírója szemében viszont a „klerikális reakció” mindig mindenben a „nép” valódi érdekeivel szembeforduló, gonosz és hazaáruló társaságot jelentett. Az persze régóta nyilvánvaló, hogy az igazság valahol a kettő között kereshető. Horváth Mihály egyszerre volt a forradalom és szabadságharc átélője, főszereplője, valamint krónikása is, az ő tartózkodó megfogalmazása már közvetlenül az események után is érzékelteti ezt a dilemmát: „Ez időben [1848 őszén] több oldalról vád emeltetett ellenök [ti. a püspöki kar ellen], mikép azon hatalmat s befolyást, melyet a népre helyzetük s hivataluknál fogva bírnak, föl nem használva, közönyös tétlenségben nézik a haza egére tornyosodó vihart. E vád nem volt egészen alaptalan.”³

A „hazafias”/„hazaáruló” minősítések kialakításakor egyszerű magyarázatnak tűnt abból kiindulni, hogy 1848-as szerepvállalásukért a püspököknek milyen következményeket kellett elszenvedniük, vagyis hogyan érintette őket a megtorlás. A vonatkozó tanulmányok joggal idézik fel, hogy lemondásra és száműzetésbe kényszerítették Lonovics József csanádi püspököt (kinevezett egri érseket), ugyanez lett a sorsa, továbbá börtönbüntetést is szenvedett Bémer László nagyváradai, Rudnyánszky József besztercebányai, Jekelfalussy Vince kinevezett szepesi és Leményi János fogarasi görögkatolikus püspök, a külföldre menekült Horváth Mihályt pedig távollétében halálra ítélték. A súlyos megtorló intézkedések kétségtelenül illeszkedtek a bécsi udvar 1849–1850-es stratégiájába,

² Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Bp., 1928.; Andics Erzsébet: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Bp., 1949.

³ Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. I–III. Pest–Bp., 1868–1871. II. 29–30. [2. kiad.]

mely az indokolhatónál is keményebb kézzel sújtott le az uralkodóház iránt megkérdőjelezhetőnek vélt lojalitású főpapokra – de az is tény, hogy e megtorló gépezet nem volt és nem is lehetett teljesen következetes, egyeseket sokkal súlyosabban, másokat enyhébben érintettek az intézkedések.⁴ Ha csak a megtorlás oldaláról akarjuk minősíteni a püspöki kar 1848-as tevékenységét, ugyanilyen súllyal kellene figyelembe vennünk, hogy a magyar kormányzat szintén elvárta a püspököktől a szabadságharc ügyének aktív támogatását, s ennek vélt vagy valós elmaradása esetén szintén kemény eszközökhöz nyúlt: Haulik György zágrábi és Zichy Domonkos veszprémi püspököket 1848 őszén, Hám János kinevezett esztergomi érseket, Scitovszky János pécsi és Fogarasy Mihály címzetes püspököket 1849 tavaszán minősítették hazaárulóknak, és kezdeményeztek ellenük vizsgálatot.⁵ A minősítés kialakításakor nem lehet kiindulópont az sem, hogy a cs. kir. hatóságok csak néhány főpapnak (Scitovszkynak, Hauliknak, Palugyay Imre nyitrai püspöknek) adományoztak magas állami kitüntetést „a trón- és dinasztiahoz tanúsított és a legnehezebb időkben is szelplőtelenül megőrzött hűsége miatt”,⁶ mert ez sem tekinthető következetes gyakorlatnak. A megtorlás következetlenségét jelzi továbbá, hogy – igaz, személyüket súlyosan érintő igazolási eljárásokat, hadbíróági vizsgálatot követően – olyan „nagyobb egyházi férfiak” is visszakerülhettek püspöki székhelyükbe 1849 után, akik (egy megtorlás során született dokumentum szóhasználatával) „a debreceni forradalmi kormány és nemzetgyűléssel egyenes érintkezésbe tették magukat”.⁷ (A felsorolásban megnevezettek közül Bémer Lászlót és Jekelfalussy Vincét súlyosan érintette a megtorlás, Erdélyi Vazul, Popovics Vazul és Gaganetz József görögkatolikus püspököket azonban kevésbé, visszatérhettek egyházmegyéik élére.) Gyakran kerül említésre fontos körülményként, az „egyes érintkezés” megnyilvánulásaként az is, hogy számos főpap kihirdette egyházmegyéjében 1849 tavaszán a Függetlenségi Nyilatkozatot, valamint a magyar kormány szabadságharcot támogató, ellenállásra buzdító felhívásait. Ezzel kapcsolatosan azonban nemcsak azt kell megjegyezni, hogy a megtorlás során egyeseknél ezt „elnézőbben” ítélték meg, másoknak viszont súlyosan felrótták, hanem azt is, hogy jogosnak tekinthetjük az egyháziak azon későbbi védekezését, hogy állami elvárást teljesítve, mintegy kényszer hatására tették ezt, aminek már egyidejűleg is gyakran igyekeztek hangot adni. (Érdekes szóhasználattal utal erre a magyar kultusztárca államtitkárának, Szász Károlynak a kalocsai szentszékhez intézett válasza 1849 májusában: „Ily kényszerített s azon kívül önk által megszabott feltételekhez kötött hódolat-nyilatkozatokra Magyarország törvényes kormányának szüksége nincsen, s ilyeseket nem is várt, különösen önöktől, kik az álladalom javadalmaiból nem kevésbé vannak részeltetve.”⁸) Nem elhanyagolható körülmény

⁴ A megtorlás „logikájáról” és megvalósulásáról, az egyháziakkal szemben alkalmazott különleges szempontokról lásd pl. Hermann Róbert: Az 1849–1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat. In: *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István. Bp., 2016. 11–63.

⁵ Lásd pl. *Közlöny* 1849. május 20. 409. Az említettek mellett perbe fogták Fábry Ignác címzetes püspököt is. *Religio* 1849. szeptember 27. 5. Később ilyenben részesült Rimely Mihály pannonhalmi főapát is.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) H 147. 1848–49-es minisztériumi levéltár. Vegyes iratok. 8. doboz. 1. cs.

⁸ MNL OL H 62. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Debreceni iratok. 1849. 996. sz. A „dinasztiagyalázó propagandával” kapcsolatos magyar állami elvárásokról, a papság kényszerhelyzetéről lásd még Hermann

az sem, hogy olyan főpapok hirdették ki a Függetlenségi Nyilatkozatot, akiknek egyházmegyéje, vagy annak egy része, püspöki székhelye a magyar kormány fennhatósága alá került területen volt. (Abba pedig nem is érdemes belemenni, hogy a cs. kir. oldaltól származó nyilatkozatokat is kihirdették a szószekekről.)

A püspöki kar 1848–1849-es bonyolult, összetett, gyakran zavarosnak tűnő szerepének tisztázásához a kiindulópontot alighanem a jozefinizmus egyházpolitikai gyakorlataiban jelölhetjük meg. Szempontunkból azt a lényeges vonást emeljük ki, hogy e gyakorlat értelmében a papság tulajdonképp állami alkalmazottnak minősült, s a hatalom birtokosai elvárták tőle az állam érdekeinek lojális, elkötelezett szolgálatát. Márpedig ez a szemlélet nemcsak a Habsburg Birodalom központi adminisztrációját jellemezte, hanem átvette az 1848-ban létrejött polgári-liberális (illetve 1849-ben függetlenségét deklaráló) magyar állam is. Ezt az elvárást mindkét oldalon felerősítették a szabadságharc eseményei, a katonai győzelemmel kapcsolatos politikai megfontolások. Egy legutóbbi értékelés szemléletes szavaival: „Paradox módon a magyar kormány is az egyházak társadalmi mozgósító erejét igyekezett kihasználni, és ennek érdekében az egyházi vezetésre nyomást is gyakorolt. A lelkeszek ilyen módon a szabadságharc alatt két tűz közé szorultak és többnyire kivívták valamelyik harcoló fél nemtetszését.”⁹

E dilemma feloldásának kísérletéhez először megpróbáljuk körülírni, mit is jelentett a „püspöki kar” 1848-ban, jellemezni az elemzés tárgyát képező forrásadottságokat, majd megpróbáljuk összegző tézisekbe foglalni a püspöki kar politikai arculatával kapcsolatos tanulságokat.

Mit jelent a püspöki kar 1848-ban?

A katolikus püspöki kar 20. századi történetéről alapos feldolgozások és forráskiadványok állnak rendelkezésünkre.¹⁰ E nagyszabású forráskiadások bevezető tanulmányai részletesen foglalkoznak a püspöki kar (püspökkari konferencia) mint testület létrejöttével, működésével, egyházi jogi státusával.¹¹ 1848–1849-ben a „püspöki kar” széles körben alkalmazott elnevezés volt, mind maguk a főpapok, mind a kívülállók szóhasználatában, és a különböző irányultságú sajtótermékek hasábjain egyaránt. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a kifejezéssel, illetve szinonimáival (püspökkari tanácskozás, konferencia stb.) jelölt tes-

Egyed: *A magyar katolikus egyház az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő, 1932. 81.

⁹ Zakar Péter: Lelkeszre kiszabott börtönbüntetések a pesti cs. kir. hadbírószágon, 1849–1854. *Egyháztörténeti Szemle* 21 (2020) 3. sz. 38.

¹⁰ *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*. Szerk. Gergely Jenő. Bp., 1984.; *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I–II. Szerk. Beke Margit. München–Bp., 1992. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 12–13); *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok*. I–II. Szerk. Balogh Margit. Bp., 2008.; *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*. Szerk. Beke Margit. Bp., 2018. Lásd még következő j.

¹¹ Leginkább használtuk: Beke Margit: Bevezető. In: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*. Vál., bev., s. a. r. Beke Margit. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 1) 13–14., 22–26.

tület a 19. század utolsó évtizedéig nem intézményesült, nem rögzítették pontosan a résztvevőket, a testület hatáskörét, határozatainak meghozatali módját és annak súlyát stb. 1848-ban kevesebb volt, mint önállóan tekinthető intézmény, ugyanakkor jóval több, mint a főpapok alkalmi személyes eszmecseréi. A püspöki karnak mint testületnek már a kora újkorban is megvoltak az előzményei, Magyarországon az 1790–1791. évi országgyűlésen megjelent főpapok már megelőlegezték a későbbi értekezleteket, s a reform-országgyűléseken e tanácskozások gyakorivá, megszokottá váltak. Az 1848-as püspöki kar utóbbiak szerves folytatásának tekinthető. Fontos, hogy az 1839–1840-es, 1843–1844-es és 1847–1848-as püspökkari tanácskozások összehívásának mozgatórugója a liberális egyházpolitikai reformoktól (a vegyes házasságok, illetve a felekezeti váltások ügyében a viszonyosság törvénybe iktatásától, általában a privilégiumoktól mentes felekezeti egyenjogúságtól, az állam–egyház szétválasztásától és a szekularizációtól) való félelem volt. Fontos jellemző, hogy e tanácskozásokat maguk a főpapok kezdeményezték, céljukat a politikai kérdések diagnózisának elvégzése mellett az egyház egységes álláspontjának kialakításában, az azok megvalósítására és kommunikációjára való felkészülésben jelölhetjük meg.

Logikusnak tekinthető, hogy 1848-ban (mind az utolsó rendi országgyűlés alkotmányozó nemzetgyűlésként tevékenykedő március–áprilisi, mind pedig az első népképviselői országgyűlés július–decemberi időszakában) a „püspöki kar” megjelölés alatt a törvényhozás második kamarájában (felső tábla/felsőház) megjelent püspököket értették: tekintsük tehát ezt a definíciót irányadónak a testület politikai arculatával kapcsolatos töprengésekhez. Főrendként felsőházi mandátumot kapott a 18 római katolikus és 5 görög-katolikus megyéspüspök (beleértve azokat is, akik a püspökké szentelés és pápai megerősítés – *consecratio, praeconisatio* – előtt, de már az uralkodó általi kinevezés – *nominatio* – után voltak¹²), a választott (címetes) püspökséggel bírók, továbbá azon szerzetesrendi előjárók, akik legalább néhány plébánia felett püspöki joghatóságot gyakoroltak.¹³ Ennek alapján az 1848-as év második felében a püspöki kart az alábbi körben határozhatjuk meg:¹⁴

¹² Kitérőként meg kell említeni, hogy 1848 tavaszán számos egyházmegye élén nem állt kinevezett püspök, ennek enyhítésére a Batthyány-kormány kieszközölte V. Ferdinándtól több püspöki kinevezést, lásd a táblázatot. A témára vonatkozó feldolgozásokból: Adriányi Gábor: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849-ben. *Vigilia* 63 (1998) 722–729.; Sarnyai Csaba Máté: Az egyházi kinevezések gyakorlatának néhány kérdése 1848 végéig. In: *Litterarum redices amarae fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. Szerk. Klestenitz Tibor – Zombori István. Bp., 2015. 105–110.

¹³ Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Bp., 2019. 49–50.

¹⁴ Az adatok forrása (ahol külön nem jeleztük): *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Szerk. Pálmány Béla. Bp., 2002. 1056–1059., 1068–1072., 1100–1101.; Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkor Magyarországon, 1790–1992. Adattár*. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. 4); legújabb és leginkább alapos gyűjtemény: *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon*. Bd. I. *Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*. Hrsg. Rupert Klieber. Berlin, 2020.

Római katolikus megyéspüspökök		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1. Balassa Gábor	szombathelyi püspök	+	+	+	+	p.			
2. Bartakovics Béla	rozsnyói püspök	+	+	+	+	p.			+
3. Bémer László	nagyváradai püspök	+	+	+	+	a.	+		
4. Haulik György	zágrábi püspök					e.		+	+
5. Hám János	szatmári püspök, kinev. esztergomi érsek*	+	+	+	+	a.			
6. Horváth Mihály	kinev. csanádi püspök*				+	n. a.	+		
7. Jekelfalussy Vince	kinev. szepesi püspök*	+			+	a.	+		
8. Karner Antal	kinev. székesfehérvári püspök*					e.			+
9. Kovács Miklós	erdélyi püspök					p.			
10. Kukovič Josip (Kukovics József)	diakovári püspök					e.			
11. Lonovics József	csanádi püspök, kinev. egri érsek*	+	+	+	+	n. a.	+		
12. Nádasy Ferenc	kalocsai érsek				+	p.			+
13. Ocskay Antal	kassai püspök**			+	+	a.			
14. Ožegović Mirko (Ossegovich Imre)	zengg-modrusi püspök					e.			+
15. Palugyay Imre	nyitrai püspök				+	p.			+
16. Rudnyánszky József	besztercebányai püspök	+	+	+	+	a.	+		
17. Scitovszky János	pécsi püspök		+	+	+	p.		+	+
18. Zichy Domonkos	veszprémi püspök	+	+	+	+	e.		+	
Szerzetesrendi előljárók									
1. Richter Alajos	jászóvári prépost (premontrei)				+	p.			
2. Rimely Mihály	pannonhalmi főapát (bencés)				+	a.			+
Görögkatolikus megyéspüspökök									
1. Erdélyi Vazul	nagyváradai püspök	+	+	+	+	a.			+
2. Gaganetz József	eperjesi püspök	+	+	+	+	a.			+
3. Leményi János	fogarasi püspök			+	+	a.	+		
4. Popovics Vazul	munkácsi püspök		+	+	+	a.			
5. Smičklas Gabriel	körösi püspök					p.			+

Címzetes püspökök		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
1. Bezerédy Miklós	vál. makáriai püspök	+			+	e.			
2. Birling János	vál. szkopjei püspök					p.			
3. Delinger János	vál. dulcinói püspök				+	p.			
4. Fábry Ignác	vál. bosoni püspök					p.		+	
5. Fogarasy Mihály	vál. scutari püspök	+			+	n. a.		+	+
6. Hohenlohe Sándor	vál. sardicai püspök					p.			
7. Küllel János	vál. pristinai püspök					p.			
8. Matizović Ivan	vál. risanói püspök					p.			
9. Németh György	vál. trebényi püspök				+	e.			
10. Pogány Adalbert	vál. drivesti püspök					p.			
11. Sággy Mihály	vál. novii püspök					p.			
12. Schrott Josip	vál. belgrádi püspök					p.			
13. Szaniszló Ferenc	vál. szerbiai püspök	+			+	p.			
14. Várady József	vál. ozerói püspök					p.			

Magyarázat:

- I. Résztvevő a püspöki kar Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel folytatott tárgyalásain. 1848. június 1.¹⁵
 - II. Aláíró a püspöki kar katolikus papsághoz intézett pásztorlevelén. 1848. június 4.
 - III. Aláíró a püspöki kar magyar kormányhoz intézett tiltakozó jegyzékén, illetve a katolikus hívekhez intézett pásztorlevelén. 1848. július 9.¹⁶
 - IV. Megjelent az első népképviseleti országgyűlésen.
 - V. A magyar közéletben való szerepvállalás jellemzése 1848. december 31-ig a magyar kormányzat szempontjából nézve (e. = kifejezetten ellenséges, p. = inkább passzivitással jellemezhető, a. = aktív, n. a. = nagyon aktív, kezdeményező szerep).
 - VI. Megtorló intézkedések áldozata a cs. kir. hatóságok részéről a szabadságharc leverését követően.
 - VII. Megtorló intézkedések áldozata a magyar hatóságok részéről a szabadságharc leveréséig.
 - VIII. Résztvétel a püspöki kar 1850. augusztus 24–31-i tanácskozásán.¹⁷
- * Az uralkodói kinevezés dátuma: 1848. június 25. (vál. = választott, kinev. = kinevezett.)
- ** Ocskay Antal 1848. szeptember 13-án elhunyt.

A táblázat több pontját nehéz volna objektív, számszerűsíthető adatokkal kitölteni, de az érintettek egymáshoz való viszonyítása alapján egy vázlatszerű összkép megrajzolásához felhasználható.

Beszédes ténynek tekinthetjük, hogy a püspöki kar közös (1848. június 4-i és július 9-i) dokumentumait aláírásukkal is ellátó püspökök fontosnak tartották személyes megjelenésüket (II–IV. oszlopok), mint ahogy jellemzőnek tarthatjuk azt is, kik vettek részt az

¹⁵ Sarnyai Csaba Máté: A magyar katolikus egyház anyagi problémái és kapcsolatuk az autonómia-igénnyel 1848 teléig. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. Anka László et al. Bp., 2016. 171. A konferencián részt vett még a kalocsai érsekség képviselőjében Girk György választott arrasi püspök, érseki helynök, 1852-től a pécsi egyházmegye püspöke.

¹⁶ A II–III. oszlopnál: *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben*. Szerk. Elmer István. Bp., 1999. 105–113.

¹⁷ *Religio* 1850. november 19. 481–483., november 21. 489–490.

állam-egyház viszony új útjait kereső Eötvös József miniszterrel tartott 1848. június eleji tárgyaláson (I. oszlop). 1848 nyarán a püspöki kar (potenciális) tagjainak névsora átrendződött, szembetűnően meg is csappant.

Kétségtől eltekintve nehéz pontosan definiálni, hogy mit tekintünk „aktivitásnak” az országgyűlés megnyitására Pestre érkező püspökök esetében (V. oszlop). Ha megérkeztek egyáltalán (hiszen többen a megyéspüspökök közül meg sem jelentek, s ez önmagában tekinthető egyfajta állásfoglalásnak, például a magyar kormánnyal korán szembehelyezkedő délvidéki püspökök részéről), vagy nem sokkal az országgyűlés megnyitása után, jellemzően augusztusban eltávoztak hivatalos ügyeikre való hivatkozással (Bartakovics Béla, Scitovszky János, Gaganetz József stb.), idős koruk vagy egészségi állapotuk miatt kértek felmentést (Palugyay Imre, Nádasdy Ferenc stb.). Utóbbi indokok megalapozottságát nehéz volna kétségbe vonni, de összességében mégis szembetűnő, hogy a magyar kormánnyal már ekkor nyílt konfliktusba kerülők (Haulik György, Zichy Domonkos) mellett a legtöbben feltűnő passzivitásba vonultak, inkább kivonni igyekeztek magukat a püspöki kar tevékenységéből – előbb nyilván a magyar kormánnyal való bizalmatlanság, később az önvédelmi háború eseményei, a konfliktus éleződése következtében. A passzivitásra csak részleges és esetleges magyarázatot adhat, hogy minden püspöknek bőven szolgáltatnak elfoglaltságot az alsópapság soraiban kibontakozott mozgalmak, a nemzeti zsinat előkészületei stb. Jellemző például, ahogy az 1848 tavaszán még rendkívül aktív, az áprilisi törvények vitájában többször vezérszónokként fellépő Scitovszky távol igyekezett tartani magát az országos eseményektől, magától a püspöki kartól is.¹⁸ Továbbá az is érdekes, hogy a választott püspökök többsége szinte „felismerhetetlen” 1848 második felében, kivéve a rendkívül aktív Fogarasy Mihályt, aki már az áprilisi törvények kodifikálása idején is sokat szónokolt, illetve politikai szervezőként is felhívta magára a figyelmet.

A VI–VII. oszlop összeállításakor fontos hangsúlyozni, hogy egészen mást jelentettek a magyar kormányzati szervek, illetve a Haynau-korszak hatóságai által foganatosított megtorlások, ám közös volt a hatalmi szándék: az érintett püspökök korábbi magatartása miatt valamilyen büntetésben részesítette őket. (Nem tekintettük megtorlás áldozatának azt, aki 1849–1850-ben kivizsgálás után újra elfoglalhatta püspöki székét, vagy – Hám János esetén – az 1848-as kinevezését megelőző méltóságát.¹⁹)

A magyar országgyűlés, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. végi Debrecenbe költözése a püspöki kar vizsgálata szempontjából is határvonalnak számít, hiszen mindössze két püspök (Bémer és Horváth) jelentek meg az új fővárosban, a többiek egyértelműen inkább a szabadságharc vereségére készültek. Egyesek igyekeztek átállásukat nyilvánosan is demonstrálni (Hám és Fogarasy például²⁰), vagy teljes passzivitással, vagy

¹⁸ Vö. Pusztaszeri László: Scitovszky János hercegprímás politikai portréja. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1 (1989) 1. sz. 137–171.

¹⁹ A püspöki kar átrendeződésének folyamatáról részletesen legutóbb: Zakar Péter: A katolikus püspöki kar cseréje (1848–1852). In: *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Szerk. Csibi Norbert – Forgó András – Góczy Zoltán. Pécs, 2021. (Pécsi egyháztörténeti műhely 13; META könyvek) 13–42.

²⁰ Ezzel kapcsolatos érdekességként említjük, hogy a népképviselői országgyűlés 1848. július 5-i megnyitásakor ugyan nem volt hivatalos egyházi szertartás, de a „magán-ájtatossággal” tartott misét Hám János (kinevezett esztergomi érsek, a püspöki kar vezetője) celebrálta, segítői Bezeredy Miklós, Fogarasy

mindkét oldal felé való kapcsolattartással reagálni. Bár a „püspöki kar” megjelölést továbbra is használták, 1849 elejétől a megtorlásokat követő restaurációig nem érzékelhető a korábbi egységes fellépésre való törekvés, sokkal inkább a teljes zavarodottság. (Vizsgálattunk szempontjából nem vehető figyelembe az 1849 tavaszán tartott bécsi püspökkari konferencia, amely nem a püspökök saját kezdeményezésű összejövetele volt, hanem a Habsburg-kormányzaté, ráadásul összbiriodalmi jellege nem volt tekintettel a magyar katolikus egyház önállóságára. A tanácskozássra jellemzően csak az ekkor már nyíltan udvarhú püspökök – Scitovszky, Bartakovics, Palugyay és Haulik – kaptak meghívást.²¹)

A „püspöki kar” fogalmának története szempontjából érdemes rögzíteni, hogy 1848 után újabb konferenciájukra 1850 augusztusában került sor (ekkor már nem országgyűléshez kapcsolódóan, hanem a katolikus egyháznak az új berendezkedésű állammal való viszonyának elemzése céljából), melyen 17 püspök jelent meg. Csak öt teljesen új név tűnik fel a névsorban (olyan, aki 1848-ban még nem volt püspök); az ő kinevezésükben 1848-as udvarhú magatartásuk nyilvánvalóan szerepet játszott. (Kunszt József kassai, Kollártsik István kinevezett rozsnyói, Ranolder János veszprémi, Záboysky László kinevezett szepesi és Josip Juraj Strossmayer kinevezett diakovári püspökökről van szó.) A megjelentek között hárman a korábinál magasabb méltóságot viseltek: Scitovszky János 1849 júliusa óta esztergomi érsek, Bartakovics Béla kinevezett egri érsek és Karner Antal győri püspök. További nyolc püspök (vagyis a megjelentek mintegy fele) ugyanazokat az egyházmegyéket vezette, mint két évvel korábban, köztük többen olyanok is, akik 1848-ban nem érezték szükségét annak, hogy a magyar püspöki kar tagjaiként jelenjenek meg a nyilvánosság előtt. (Nádasdy Ferenc kalocsai érsek, Haulik György zágrábi, Ossegovich Imre zengg-modrusi, Palugyay Imre nyitrai püspökök stb.) Az 1850-es névsor utolsóként említett szereplője az elmaradhatatlan Fogarasy Mihály, aki ekkor „az erdélyi püspök delegáltjaként” vett részt a főpapok értekezletén. Alighanem ő volt a püspöki kar legaktívabb személyisége, aki 1848 tavaszától folyamatosan jelen volt a közéletben a főpapság képviselőjében a gyorsan változó viszonyok ellenére, mondhatni, mindig mindenütt „ott tudott lenni”.²²

Látható, hogy 1848-ban nem beszélhetünk ténylegesen és minden szempontból egységes püspöki karról, hiszen annak tagjai között találhatóunk bizalmatlanul távolságtartó, különböző okokból, de feltűnően passzív, valamint szintén különböző okokból, de nagyon

Mihály és Németh György címzetes püspökök voltak. (Megjelent a kormányból Eötvös József és Széchenyi István, a püspöki kar „nagyobb része”, és néhány katolikus képviselő.) Amikor 1849. február 18-án ugyancsak *Te Deumra* került sor Budán „I. Ferencz József szerencsés trónra léptéért és igazságos fegyvereinek koszorús sikeréért”, ugyancsak Hám celebrálta a misét, szintén Fogarasy és Németh közreműködésével, természetesen ekkor már Windischgrätz és a cs. kir. tábornokok, valamint „minden egyházi és világi méltóságok és hivatalnokok” részvétele mellett. *Religio és Nevelés* 1848. július 9. 30., 1849. február 20. 117.

²¹ Hermann-Joseph Scheidgen: Az 1849-es osztrák püspökkari konferencia Bécsben. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. [Ford. Klestenitz Tibor.] Pécs, 2014. 267–294.

²² 1848–1849-es szerepének értékeléséhez lásd Fazekas Csaba – Busku Anita Andrea: Lonovics József és Fogarasy Mihály levélváltása (1862). In: *Docendo discimus. Doktoranduszhallgatók és témavezetőik közös tanulmányai a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájából*. Szerk. Huszti Tímea. Miskolc, 2013. 56–77.

is aktív főpapokat.²³ Ugyanakkor a kérdésre, hogy „beszélhetünk-e egyáltalán püspöki karról?”, értelmezésünk szerint határozott igennel kell felelnünk. Ennek okát pedig abban jelölhetjük meg, hogy a püspökök folyamatosan figyelemmel akarták kísérni, és közös tanácskozások keretében elemezni az egyházon belüli és kívüli eseményeket és igényeket,²⁴ valamint az „aktívak” (de még bizonyosan a „passzívak” egy része is) érdekeltek voltak abban, hogy a magyar katolikus egyháznak legyen arculata, s a főpapok közössége a hektikusan változó viszonyok közepette is törekedjen a stabilitás, illetve a katolikus hívők számára a hiteles iránymutatás pozíciójának fenntartására.²⁵

Az igényt jól mutatja, hogy 1848 második felében hat alkalommal készült olyan – kifejezetten közéleti-politikai állásfoglalást formába öntő – dokumentum (lásd ezekről alább), melyet „magyarhoni püspöki kar”, vagy hasonló aláírással hoztak nyilvánosságra. Jellemző, hogy a püspökök személyes aláírásai a dokumentumokról 1848 júliusa után elmaradtak, csak a kollektív aláíró testület megnevezése maradt meg, esetenként hozzátéve, hogy Hám János kinevezett esztergomi érsek által történt annak közrebocsátása. (Utóbbi is a püspöki kar mint kollektív irányító testület létre és fontosságára utal, hiszen az esztergomi érsek személye a magyar katolikus egyház egészét reprezentálta.) A püspöki kar tehát 1848 végéig mindenképp megmaradt a magyar katolikus egyházat megjelenítő, irányító testületként – függetlenül attól, hogy a dokumentumokat eredményező tanácskozásokon nem vett részt valamennyi püspök a nyár közepén sem, az ősz folyamán pedig létszámuk alaposan megcsappant. Az uralkodóhoz intézett, 1848. október 28-i felirat idején például tudjuk, hogy a memorandumot Olmützbe vivő Fogarasynt kívül csak Hám és Lonovics érsek, illetve Horváth és Jekelfalussy püspökök tartózkodtak Pest-Budán,²⁶ vagyis – köznapi szóhasználatból élve – ez a „kemény mag” jelentette magát a püspöki kart. A megjelölés jogosságáról egyrészt ők maguk is meg voltak győződve, más-

²³ Például Hám Jánosról meg kell jegyezni, hogy az „aktivitás” esetében a pozíciójával függött össze (ellentétben a nyilvánvaló belső meggyőződése által közéleti szerepvállalásra sarkallt Lonovicssal vagy Fogarasyval), az egyházmegyéje hitélete iránt elkötelezett Hám számára az országgyűlésben való megjelenés már az 1840-es években is „kínt és gyötrelmet” jelentett. Lásd Hám János emlékirata (1850). In: *„Egyedül Kossuth szava parancsolt”. Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről.* S. a. r. Zakar Péter. [Ford. Scheffler János – Kruppa Tamás.] Szeged, 2001. (Dél-alföldi évszázadok 16) 77. Apolitikus hozzáállásán felülemelkedve tartotta fontosnak esztergomi érseki pozíciójában a püspöki kar megjelenítését és vezetését.

²⁴ Jellemzően mutatja ezt például Lonovics József egyik levelének kezdő mondata („a lefolyt július hó 19-én tartott püspöki tanácskozmányban közértelemmel elhatározatván...”). Lonovics József levele Szabó Józsefnek, 1848. augusztus 14. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára. Ms. I. 273. 1. sz.

²⁵ Az 1848-as egyháztörténeti kutatásokban leginkább Sarnyai Csaba Máté tanulmányai képviselik az általunk megfogalmazott, az egyház egységes képviselét sugalló püspöki kar koncepciót. Sarnyai Csaba Máté: *Források a szekularizációs törekvések püspökkari értékeléséhez 1848-ban.* (Bevezető tanulmány és forrásközlés.) In: *Fiatal egyháztörténészek írásai.* Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 114–148.; Sarnyai Csaba Máté: *Konfrontáció vagy kooperáció? A katolikus püspökök értekezlete és tanácskozása Eötvös miniszterrel, egy résztvevő szemszövegéből.* (1848. május–június.) In: *Magyarország a nagyhatalmak (erő)terében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára.* Szerk. Majoros István. Pécs, 2000. 535–558.; Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház. (1848. március–december) A katolikus autonómia-törekvések megjelenése.* Bp., 2002.

²⁶ *Religio és Nevelés* 1848. november 12. 455. (A sajtótudósításhoz tegyük hozzá, hogy az év végén bizonyosan ott volt Rimely Mihály pannonhalmi főpát is.)

részt nincs nyoma annak, hogy azt bárki komolyan kétségbe akarta volna vonni.²⁷ Mind ezt tovább erősíti két másik tényező. Először is az, hogy nemcsak „kifelé”, vagyis az állam és a társadalom irányába tekintették magukat a katolikus egyház érdekeit artikuláló testületnek, hanem „befelé”, vagyis az egyház intézményei irányába is.²⁸ Hám János anyyira magáévá tette ezt a gyakorlatot, hogy 1849. januári „átállása” után is nyilatkozott a püspöki kar nevében, a korábbihoz képest teljesen más tartalommal. (Amit azért is megtehetett, mert az „átállók” között voltak a korábbi „kemény mag” tagjai is.) Így intézett körlevelet 1849 januárjában a „magyar püspöki kar” Ferenc József magyar királyként való elismeréséről és Windischgrätz „lázadókkal” szembeni támogatásáról az alespereseknek, illetve hasonló tartalmú pásztorlevelet tett közzé a katolikus híveknek,²⁹ de egyházi vonalon is ezzel az aláírással bonyolított nyílt levelezést a tatai piaristákkal február elején, biztosította hűségéről IX. Pius pápát³⁰ stb.

Milyen forrásokból ismerhető meg a püspöki kar politikai magatartása?

Az 1848-as esztendő két korszakában (az áprilisi törvények szentesítése előtt és után) egyaránt két-két forrás csoportot érdemes behatóan elemezni. 1848. március–áprilisban az országgyűlésen nagy számban vettek részt a püspökök, akik számos beszédet tartottak az áprilisi törvények vitájában, elsősorban az egyházi tized eltörlésével (1848. évi XIII. tc.), a felelős minisztérium hatáskörével (1848. évi III. tc.), valamint a vallásügyi törvényjavaslattal (1848. évi XX. tc.) kapcsolatosan.³¹ (Voltak persze felszólalásaik más témaköröket illetően is, például a népképviselői országgyűlés, a hitelintézetek stb. vitájában.) A sűrű püspökkari tanácskozások eredményeit a Fogarasy Mihály által összeállított, nyilván jelentős részben általa fogalmazott *Emlékirat* tartalmazza.³² Ennek említése rendszeresen

²⁷ A kor jelentős katolikus orgánuma például csalódottan jegyezte meg, hogy amikor az említett október végi feliratot nekik nem az első között adták át közlésre, akkor „a püspöki kar ez alkalommal kétségkívül nem úgy lépett föl, mint politikai testület”. Vagyis ezt várták volna a főpapoktól, hiszen természetesnek tekintették, hogy a testület „föllépett a magyar kath[olikus] egyház nevében”. *Religio és Nevelés* 1848. november 2. 422.

²⁸ „Püspöki kar”-ként fordultak például 1848. november 20-án rosszállásuk kifejezésére a piarista rendhez a középiskolákkal kapcsolatos intézkedéseik miatt, s ugyanígy tekintettek rájuk a december 18-án részletes indoklással válaszoló piaristák is. *Religio és Nevelés* 1848. december 5. 529–531., 1849. január 2. 6–7., január 4. 15–16., január 23. 21–23. Korábban, a két országgyűlés közötti időszakban (június 5-én) a püspöki kar közös levélben kereste fel Rimely főpápot, amelyben kifejezték, hogy szívesen vették volna részvételét az Eötvös miniszterrel folytatott június eleji tárgyaláson, s ő ugyanilyen értelemben válaszolt: *Religio és Nevelés*, 1848. július 6. 21–22. (Ez egyben annak megerősítése is, hogy a püspöki kar biztosítani akarta a testületben való tagságát illetően bizonytalan főpápot.)

²⁹ *A haza, az egyház és a trón érdekében*, 124–128.

³⁰ *Religio és Nevelés* 1849. február 15. 101–103., 1849. március 20. 212.

³¹ *Felséges Első Ferdinánd austriai császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mlét[ósá]g[os] Fő Rendeknél tartott országos ülések naplója*. Pozsonyban, 1848.

³² *Emlékirat, az 1847/8 országgyűlés alatt, Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról*. Egy részvevőtől. Pesten, 1848. (*A haza, az egyház és a trón*, 39–79.)

felbukkan az 1848–1849-es egyháztörténeti irodalomban,³³ ám a reformtörvényekkel szemben megfogalmazott érvelést a politikai ideológiák tükröződése szempontjából érdemes alaposabb elemzés tárgyává tenni, ahogyan az elvekből levont politikai-stratégiai következtetéseket is, mint például a „petíciós mozgalomnak” nevezett, a modern magyar politikatörténetben alighanem a legelső nagyszabású aláírásgyűjtő akció kezdeményezését.

A népképviselési országgyűlés időszakában az egyházat is érintő törvények vitájában a jelen lévő püspökök tartottak beszédeket, igaz, jóval kevesebbet, mint április első napjaiban, Pozsonyban. Fogarasy 1848. december 23-án egyszer szólalt fel, kisebb felszólalása volt 1848. augusztus végén Ocskay püspöknek, december elején Rimely főapátnak, Lonovics József kinevezett érsek azonban – mintegy a püspöki kar országgyűlési szócsöveként – hat alkalommal is tartott beszédet a felsőházban.³⁴ E beszédek mellett a püspöki kar hat olyan dokumentumot jegyzett, amelyeket a nyilvánosságának szántak, egyértelműen a közélet eseményeivel kapcsolatos állásfoglalás igényével. Két alkalommal szólították meg a magyar kormányzatot (július 9-én a papság fegyveres szolgálata, november 15-én oktatásügyi reformok ellen tiltakoztak), egy alkalommal (június 4.) a papság, két ízben (július 9., október 25.) a katolikus hívők voltak a „címzettek” az áprilisi törvények megszületésével, majd a szabadságharcval kapcsolatosan, és ide kell sorolnunk az október 28-án az uralkodóhoz intézett memorandumot is.³⁵

Természetesen a püspöki kar működéséről, megítéléséről nagyon fontosak a magánfeljegyzésekben, levelekben szereplő információk,³⁶ a kívülállók sajtóban megjelent kommentárjai a főpapok testületéről – de az ideológiai arculat megrajzolásához a püspöki kar által a nyilvánosság előtt képviselt gondolatok elemzése a leginkább irányadó.

A püspöki kar politikai arculata

Az 1848-as püspöki kar politikai arcélének megrajzolásához nem lehet a történetet csak 1848 márciusában kezdeni, hanem a reformkor utolsó szakaszának folyamatába kell illeszteni. Meggyőződésünk szerint a legfontosabb kiindulópont az, hogy a püspöki kar az utolsó rendi országgyűléseken a szabadelvű egyházpolitikai (illetve általánosságban, a politikai intézményrendszerrel érintő) kezdeményezésekkel szemben határozta meg önmagát. Az utolsó diéta előtti időszakban a konzervativizmus sajátos magyar változatát képviselő „fontolva haladók” jelentették a püspökök politikai otthonát, és határozottan aktív

³³ Lásd pl. az alaposabb elemzések közül Meszlényi: *A magyar katolikus egyház*, 68–73.; Török Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom, 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez*. Bp., 1941. 17–27. stb.

³⁴ Az említett beszédek a *Közlöny* hivatalos lap számaiban hozzáférhetők. Tévesen említi, hogy Rudnyánszky püspök 1849 májusában felszólalt volna Debrecenben. Vö. *Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés*, 1071.

³⁵ *A haza, az egyház és a trón érdekében*, 105–113., 122–131., 133–135. Megemlíthetjük még, hogy ebbe a körbe tartozó forrásokat jelentenek az egyes püspökök saját egyházmegyéikhez intézett körlevelei. Uo. 81–105., 113–122. A püspökkari körlevelek közé felvehető továbbá az utolsó, a magyar kormányzat iránt lojális, annak kérésére született felhívás is 1848. december végéről, amely már nem jelent meg az egykorú sajtóban. Fazekas Csaba: *Véreink, honfitársaink és hitsorsosink!* Ismeretlen püspökkari körlevél 1848 utolsó napjaiból. *Keresztény Élet* 2002. január 13. 8.

³⁶ Hám János emlékirata (1850).

támogatói voltak az 1846-ban létrejött Konzervatív Pártnak.³⁷ E konzervatív tábort egyértelműen az állagőrzés, a politikai intézményrendszer és a társadalmi berendezkedés alapjait érintetlenül hagyó, óvatos lépésekben eszközölt modernizációs stratégia jellemezte,³⁸ melyet az Apponyi György kancellár által képviselt kormányzat is támogatott. Mindez azt is jelenti, hogy az 1848 márciusa előtti püspöki kar – sajátosan katolikus egyházi szempontjai érvényesítési igényével – e kormány- és rendszertámogató konzervatív politikai közösség részét képezte.

Az 1848-as forradalmak nyomán elindult rendszerváltó folyamatban (március 18. – április 11. között a pozsonyi országgyűlésen) a püspöki kar nem akadályozót, hanem csak óvatosan fékezni próbáló tényezőt jelentett. Vagyis, bár egészen a forradalmakig az átfogó rendszerváltás egyik alapvető eleme (jobbágyfelszabadítás, népképviselet, felelős kormány stb.) iránt sem mutatott támogató érdeklődést, annak elkerülhetetlenségét gyorsan felismerve, a nyilvánvalóan kényszerítő politikai körülmények közepette, mindazok megtörténtét tudomásul vette.³⁹ A minisztériumok – például főkegyúri jogot érintő – hatásköréről, a tized eltörléséről, vagy a vallásügyi törvényről szóló vitában a főrendeknél tartott számos főpapi felszólalás, módosító indítvány lényegét a „menteni a menthetőt” stratégiája jelentette, vagyis a katolikus egyház bizonyos privilégiumait kívánta az elfogadott új viszonyok közé átmenteni, s erre jogi garanciákat kieszközölni. Törekvéseik nem jártak sikerrel, a kormányra került liberálisok alaptalannak, illetve elkésettnek minősítették a minisztérium hatáskörével kapcsolatos kifogásokat, vagy éppen a vallásügyi törvénybe az egyes egyházak „hitelveit s egyházi szerkezetük épségben tartását” követelő passzus betoldását.

Mind a főpapi beszédekből, mind Fogarasy említett *Emlékiratából* egyértelműen kiderül, hogy az egyház előjogait minél szélesebb körben képviselni, valamint a korábbi hatalmi rendszerrel való kapcsolatából minél többet átmenteni akaró magatartás szerves folytatása az 1848 előtti konzervativizmusnak. Ugyanakkor a korábbi politikai otthon, a Konzervatív Párt az áprilisi törvények szentesítése után széthullott, a régi rendszer fenntartását célzó politikai alapvetése okafogyottá vált. A világi konzervatívok háttérbe szorultak (a konzervatív értékek képviselőinek szervezett politikai csoporttá formálódására 1848-ban egyszerűen nem maradt idő), a szabadságharc kibontakozásával igyekeztek a Habsburg-restauráció kialakításában szerepet vállalni, majd a birodalmi beolvasztási

³⁷ Fazekas Csaba: Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártnak. Adalékok a pártalakulás kezdetéhez a reformkori Magyarországon. In: *Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak*. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. 73–112. Az egyes püspököknek a konzervatív párt melletti kiállítására pl. Paksy Zoltán: A konzervativizmus társadalomtörténete Zala megyében. *Századok* 147 (2013) 659–660.

³⁸ Részletesen Dénes Iván Zoltán: *Közüggé emelt kiváltságőrzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Bp., 1989. A kötet újabb kiadásának tartalmas kritikáját lásd Erdődy Gábor: Egy legenda és a történelmi valóság. Dénes Iván Zoltán: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz. *Aetas* 25 (2010) 1. sz. 224–229.

³⁹ Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–48. évi országgyűlésen. *Győri Tanulmányok* 28 (2000) 22. sz. 65–154.; Sarnyai Csaba Máté: *Lendítő vagy kerékkötő? A katolikus felső klérus a polgári átalakulás folyamatában, 1848. április–szeptember*. *Belvedere Meridionale* 20 (2008) 5–6. sz. 4–14.

politika előtérbe kerülését többnyire csalódottan, meghasonlottan élték át.⁴⁰ Az egyháziak meghatározó fórumának számító püspöki kar azonban megmaradt, így elmondható, hogy 1848 tavasza után a konzervativizmus egyetlen valódi, a közéletben is jelen lévő bázisát alkották. Méghozzá úgy, hogy 1848 tavaszáig ez konzervatív kormánypártiságot, utána pedig konzervatív ellenzékiiséget jelentett.

Említettük, hogy az egyháziakat állami alkalmazottnak tekintő jozefinizmus szemléletét a magyar polgári állam is átvette – viszont új, liberális tartalommal igyekezett ezt a keretet megtölteni, ami a püspöki karral való politikai konfliktusok kiváltó oka lett. E szemlélet alkalmazása a főpapok számára is megszokottnak volt tekinthető, s minden bizonyos ez a magyarázata annak, hogy a püspöki kar nem a merev ellenállás, hanem az új viszonyok elfogadása, s az azok közötti érdekérvényesítés stratégiájával reagált a Batthyány-kormány megalakulására, majd az új országgyűlés összehívására. Ez azonban nem kormánytámogató, hanem rendszerelfogadó attitűdként írható le, ahogy az eszmétörténész találóan megfogalmazta a reformkori konzervativizmus vonatkozásában: E konzervatív alapállás (ahogy az 1848-as püspöki karé is) nem pusztán kormánypártiságként, hanem sokkal inkább „kormányzás-pártiságként” volt meghatározható, melynek jellemzője „egy erős, központosított végrehajtó hatalom igénylése, mint ami a »törvényes rend« és a »józan szabadság« összeegyeztetésének feltétele”.⁴¹ 1848 végéig a püspöki kar magatartását jelentősen meghatározta ez a bizonyos „állami alkalmazott” szemlélet, az önvédelmi háború kezdetétől azonban egyre nagyobb dilemmát jelentett számukra, hogy melyik állam alkalmazottai is ők valójában, vagy más szavakkal: mit jelent az az állam, amelynek alkalmazottai. Az 1848 végén többnyire a cs. kir. oldal mellett elköteleződő püspökök magatartását motiválhatta az az elnyúló dilemma, hogy meddig is kell lojálisnak lenniük egy, az egyháznak rendszeresen sérelmeket okozó, szabadelvű-forradalmi kormányzat iránt. Sokuk – például Hám János – számára ez a pont Windischgrätz pesti bevonulásával érkezett el, más püspökök – például Haulik és Zichy – esetében ez korábban, megint mások számára pedig kicsivel később vagy több bizonytalankodás közepette.

Összességében 1848 második felében a püspöki kar politikai magatartását a konzervatív ellenzékiiséggel lehet leginkább jellemezni. Mert bármennyire is elfogadták az új rendszer kereteit, az is kétségtelen, hogy az 1848-as polgári átalakulás, valamint az annak következetes megvalósítását célzó Batthyány-kormány intézkedései, az országgyűlésben tárgyalt törvényei (különösen az oktatási rendszer átalakítása, a népiskolai törvény) az egyház társadalmi pozíciói számára jóval nagyobb veszélyt jelentettek a korábbi, bécsi udvar által képviselt – mégoly jozefinista – állapotoknál.⁴² Nem túlzás az a megfogalmazás, miszerint Eötvös József még hozzá sem kezdett minisztériumának megszervezéséhez,

⁴⁰ Dénes: *Közügyé emelt*, 168–174. Újabbban a témáról lásd Hermann Róbert: Az együttműködés útjai, tévútjai és zsákutcája 1848–1849-ben. *Magyar konzervatívok a túloldalon*. *Korunk* 25 (2014) 21. sz. 31–41.

⁴¹ Schlett István: *A magyar politikai gondolkodás története*. II/1. Bp., 1999. 288.

⁴² A magyar állam egyház- és oktatáspolitikai törekvéseiről lásd Csorba László: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Szerk. Szabad György. Bp., 1998. 257–280. Az Eötvösre vonatkozó irodalomból Hajdu János: *Eötvös József báró első minisztersége* (1848). Bp., 1933.; Fenyő István: *A centralisták az 1848-as forradalomban*. Bp., 2003. 38–45. stb.

a püspökök a „tárcáját már-már kultúrharccal fenyegették”,⁴³ s ez a tendencia csak erősödött a nyár, majd az ősz folyamán. A kormányzatot elfogadó, de azt távolról sem támogató egyházas konzervativizmus megragadható abban, hogy 1848 júniusától a kormány és a püspöki kar viszonyát sokkal inkább sorozatos és folyamatos konfliktushelyzetként, mint kompromisszumokat kereső együttműködésként írhatjuk le. A *Religio és Nevelés* hasábjain rendszeresen tetten érhetők a kormányhoz, illetve a hatalomra került liberálisokhoz intézett kritikák, az egyház naponta megújuló sérelmeinek hangoztatása, de a püspöki kar sem maradt adós ilyenek megfogalmazásával.⁴⁴

⁴³ Fenyő: *A centralisták*, 43.

⁴⁴ Talán legnyilvánvalóbb példája ennek a már említett november 15-i tiltakozás, illetve az erre adott kormányzati válasz. Fazekas Csaba: Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár válasza a katolikus püspöki kar emlékiratára, 1848. december. *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2002) 2. sz. 93–104.

CONTENTS

STUDIES

István Tringli <i>The Proclaimed Congregation</i>	575
Tibor Martí <i>The Dowry of Queen Beatrix of Aragon. New Sources about the Neapolitan Connections of King Matthias Corvinus (1474–1476)</i>	605
Béla Vilmos Mihalik <i>The Holy See and the Hungarian Church in the Late Seventeenth Century</i>	631
Ágoston Nagy <i>“The Fate and Situation of This Noble, Unhappy Nation is Terrible!” The 1831 Speech of Sándor Kisfaludy in the Polish Affair</i>	671
Csaba Fazekas <i>Viewpoints for the Characterization of the Political Ideology of the Hungarian Bishops’ Conference in 1848</i>	695
Péter Csunderlik <i>The “Hungarian Schorske”? Péter Hanák and the Western Historical Scholarship</i>	711
REVIEW	
Vilmos Erős <i>Idolum and Reality. The Engaged Historian</i>	727

E számunk szerzői

Csunderlik Péter, tudományos munkatárs, Politikatörténeti Intézet, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék ● Erős Vilmos, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Középkori, Kora Újkori Magyar Történeti és Segédtudományi Tanszék ● Fazekas Csaba, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete ● Martí Tibor, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály ● Mihalik Béla Vilmos, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar ● Nagy Ágoston, tudományos segédmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont ● Tringli István, tudományos főmunkatárs, BTK TTI

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

9 770040 963009 2 1004